

УДК 378.18.37.011.3

С. С. Вітвицька

Житомирський державний
університет імені Івана Франка

СИСТЕМНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті аналізуються поняття «система», «системний підхід», «системно-діяльнісний підхід до виховання», «системно-діяльнісний підхід до виховання в педагогічній спадщині В. Сухомлинського»; висвітлюється етнопедагогічний підхід до реалізації всіх видів виховання в досвіді В. Сухомлинського, взаємозалежність і взаємозумовленість патріотичного, морального, естетичного, розумового виховання в педагогічній системі В. Сухомлинського; окреслюються шляхи використання педагогічних ідей В. Сухомлинського в сучасних педагогічних системах.

Ключові слова: система, педагогічна система, системно-діяльнісний підхід до виховання молоді, гуманістичний та етнопедагогічний підходи до виховання в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Постановка проблеми. Становлення молоді незалежної, демократичної української держави, відродження національної культури, української духовності потребує аналізу спадщини видатних вітчизняних педагогів, що є величезним скарбом, який може бути використаний у вирішенні проблем виховання сучасної молоді.

Аналіз актуальних досліджень. Таким надбанням українського суспільства є педагогічна творчість В. Сухомлинського – засновника гуманної новаторської педагогіки. Його спадщина з кожним роком привертає все більшу увагу науковців нашої країни та зарубіжжя (Д. Мамчур, І. Мартинюк, М. Левківський, О. Савченко, О. Сухомлинська, А. Розенберг).

Метою статті є аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського щодо системно-діяльнісного підходу до виховання в його педагогічній теорії та практиці й висвітлення ідей видатного педагога щодо організації виховного процесу актуальних для українського суспільства в сучасних педагогічних системах.

Виклад основного матеріалу. Теорія систем, системного аналізу та системно-структурний підхід до аналізу різноманітних педагогічних явищ розглядались у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених (П. Анохін, В. Афанасьєв, Г. Ломов, Е. Юдін та ін.), теорії педагогічних систем висвітлені в працях А. Алексюка, О. Беспалька, О. Савченко, В. Сластьоніна, І. Якиманської.

Н. Кузьміна ввела поняття «педагогічна система», що є головним і дуже складним об'єктом дослідження науки педагогіки.

Педагогічною системою прийнято називати функціональну структуру, діяльність якої підпорядкована певній меті.

Системний підхід потребує не тільки аналітичної, але й синтетичної оцінки явищ і процесів. Систему слід розглядати, передусім, як одне ціле (матеріальне чи ідеальне), що характеризується трьома основними ознаками: 1) певна якість; 2) єдність; 3) цілісність [7, 181].

Якісно вищий рівень розуміння системи – погляд на неї з точки зору її внутрішніх і зовнішніх зв'язків і відношень.

Системно-функціональний підхід до вивчення педагогічних систем передбачає розуміння системи як багаторівневої багатомірної структури з багатьма параметрами, як складний внутрішньо інтегрований соціальний організм, який можна аналізувати й пояснювати як сукупність елементів, властивостей і відношень, що взаємодіють і розвиваються. До основних ознак системності належать: цілісність і цілеспрямованість, структурованість, тобто склад елементів, внутрішній поділ, упорядкування, класифікація цього цілого та взаємозв'язок зовнішнього й внутрішнього, інтегрованість окремих елементів і зв'язків [1, 21].

Дефініція «діяльність» розглядається з точки зору філософії як велика ієрархічна саморегульована система, суспільно-історична категорія, що фіксує активний (перетворюючий) фактор людського буття» [6]; з точки зору педагогів – це спосіб буття людини у світі, здатність вносити у дійсність зміни [2, 98].

Психологічний підхід до теорії діяльності започаткував О. Леонтьєв, згодом він отримав розвиток у працях П. Гальперіна, Д. Ельконіна, В. Данілова. На думку цих авторів, діяльність, на відміну від виконавчої дії, повинна мати певний життєвий сенс для людини, що забезпечується наявністю мети, яка повністю збігається з основним мотивом її поведінки в певній ситуації.

Дослідження складних процесуальних систем, що мають ієрархічний характер, ґрунтується на принципі структурно-функціонального аналізу. Він передбачає виділення в кожному компоненті системи основних підструктур, їх абстрактний аналіз і конкретну характеристику, а також визначення інтегративних якостей, що утворюються в результаті взаємодії означених підструктур.

Саме з цих позицій досліджував проблеми виховання В. Сухомлинський. Він розглядав виховний процес як органічне ціле, тісно пов'язане з системою вищого порядку – із суспільством. Розроблена В. Сухомлинським виховна система не тільки збагатила науку новими ідеями та положеннями, а й внесла в теорію та практику освіти й виховання нестандартні форми та методи, реалізувала системно-діяльнісний, етнопедагогічний і структурно-функціональний підходи.

Висока ефективність наукової та практичної діяльності В. Сухомлинського значною мірою зумовлена використанням системно-діяльнісного підходу до організації творчої діяльності й узагальнення її результатів. Протягом багаторічного педагогічного експерименту за участю всього учительського колективу Павлівської середньої школи йому вдалося створити дійову виховну систему, науково обґрунтовану філософським осмисленням педагогічного процесу. Цим проблемам він присвятив праці «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Проблеми виховання – всебічно розвиненої особистості», «Павлівська середня школа» та ін.

Досліджуючи умови ефективності виховної системи школи, В. Сухомлинський довів, що педагогічне управління всебічним розвитком людини як особистості буде успішним лише за умови включення вихованців діяльність і забезпечення взаємодії між основними видами виховання розумовим, моральним, трудовим, естетичним і фізичним тощо.

У своїх працях В. Сухомлинський центральне місце відводить моральному вихованню, вихованню гуманної особистості, реалізації принципу послідовного гуманізму. Мета всієї педагогічної діяльності В. Сухомлинського – виховання Людини. У це поняття він вкладав глибоко гуманний смисл, передусім, готовність і здатність творити добро. Саме творення добра має бути в основі ставлення людини до навколишнього світу, до природи й людей. Видатний педагог розумів виховання не як боротьбу з вадами в поведінці дитини, а як опору на позитивне в людині, поступовий її розвиток, формування почуття людяності. Вихователь має створювати такі обставини, які дали б кожній особистості усвідомити: вона – людина, і її поведінка, вчинки мають бути гідними Людини. Гуманність, на думку В. Сухомлинського, – це справедливість, доброзичливість і чуйність, поєднання поваги й довіри до людини з розумною й тактовною вимогливістю. Гуманність він убачав у піклуванні про духовне збагачення дитини, у допомозі їй самореалізуватись у взаєминах з природою і навколишнім світом.

Гуманізм Василя Олександровича Сухомлинського відрізняється винятковою послідовністю. Навіть тоді, коли його філософсько-педагогічні погляди не збігалися з офіційною ідеологією, він не відступав від зайнятої позиції, відстоював свої ідеї навіть під тягарем гострої критики. Гуманізм педагога ніколи не був декларативним, він реалізувався в його практичній діяльності. Дбати про людину, вважав він, означає домагатися, щоб вона була щасливою.

В. Сухомлинський стверджував, що процес виховання – це людинознавство. «Людина залишає себе в людині, У цьому людське безсмертя»; «Людина народжується не для того, щоб зникнути безвісною пилинкою. Людина народжується для того, щоб залишити після себе слід на землі в думках, у серцях інших людей: «найпрекрасніші й той же час найщасливіші люди ті, хто прожив своє життя, турбуючись про щастя інших». Дорожи іменем, честю, гідністю своїх батьків»: «Живи в світі думок, досягай ідеї, виховуй у собі власну позицію, переконання, погляди» – ці та багато інших висловлювань можна об'єднати під одною назвою: «Вчися бути Людиною».

Послідовний і глибокий гуманізм, любов до людини, що йде від народного буття, народних мрій і сподівань, пронизує всю педагогічну спадщину В. Сухомлинського. У вихованні В. Сухомлинський здійснював етнопедагогічний підхід. У процесі етнізації, на думку В. Сухомлинського, фундаментальне значення належить рідній мові. Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не говорить рідне слово – це людина без роду та племені [10, 78].

Дві рідних мови – це так само безглуздо, як намагатися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати – рідна. До смерті. До останнього подиху [4, 57].

У багатьох працях В. Сухомлинського («Слово рідної мови», «Рідне слово», «Слово про слово», «На трьох китах» та ін.) знаходимо відповіді на актуальні сучасні проблеми оволодіння рідною українською мовою. «Хто серцем відчуває слово й може передати найтонші відтінки людської думки й переживання, той піднімається на сходинку високої людської культури» [4, 56].

Формування нових суспільних відносин у нашій країні, розбудова української держави, піклування про її майбуття висувують на чільне місце проблему національного виховання. Національне виховання немислиме без патріотизму. Саме відданість рідній землі, любов до Батьківщини, рідного народу, його історії, мови, культури породжують національний менталітет, психологію та характер людини. А починається все, на думку В. Сухомлинського, з природи, дитинства, піклування батьків.

«Азбука патріотичного виховання полягає в тому, щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали б усе життя. У кожної людини повинен бути рідний куточок, який став би незабутнім спогадом про найдорожче, – без цього немає людини, немає її морально-емоційного й естетичного коріння, немає свіжого вітерця, який живить непогасне полум'я любові до Вітчизни» [8, 134].

За вмілого дотику наставників яскраві картини дитинства вже з ранніх років збуджують у вихованців думки, які снують від дитячого серця тисячі ниток до того великого й вічного, ім'я якому – народ. Педагог порівнює ці думки та почуття з ніжними й тонкими гілками віковичного дерева, а древо це – народ. Гілки тягнуться до сонця, щоб міцнішим був стовбур і глибше в землю йшли корені дерева. Людина – частинка народу, саме таке її призначення, і саме в такому розумінні вона возвеличується.

З метою возвеличення людини, формування патріотичних думок і почуттів, любові до Вітчизни В. Сухомлинський звертається до «життя слова». Уроки «життя слова» ведуть до його джерел, у світ природи, краса якої пробуджує думки й почуття. Слово живить повноводну річку рідної мови, а мова – життя людського основа, – стверджує народна мудрість. Якщо людина – частинка народу, вона має бути вірною своєму народові, виявляти любов до рідної землі, землі, у якій покоїться прах її предків і з якої виростає зернистий колос. Педагог намагався виховувати в молоді й почуття причетності до свого народу, до його справ, прагнення власним внеском збільшити його багатства. Людина в роки свого дитинства й отрочства повинна пройти рідною землею не як мандрівник, а як творець і дбайливий господар. Патріот виховується тоді, коли щось додає до багатств, створених попередніми поколіннями. На цьому тлі організовувалася виховна робота в Павлиській школі, де правилом було, щоб кожен школяр зорав свою ниву, виростив на ній свій колос, побачив сам себе у своїй праці [3, 67].

Виховувати дбайливого господаря, який невтомною працею вирощує хліб, звеличує землю, – традиція українського народу. Інша традиція, яку В. Сухомлинський називає вічно живим джерелом патріотичних почуттів, – любов дітей до батьків і батьків до дітей, взаємна відданість і вірність, вірність сім'ї та роду. Звернення видатного педагога до досвіду родинного виховання не випадкове й особливо актуальне в родині, адже саме в родині збереглися національні традиції, що нині відроджуються та збагачуються. Зокрема, це традиції трудового виховання, які педагог називає «одвічними традиціями народної педагогіки». Вони переконують, що завдяки праці людина може пізнати навколишній світ серцем.

Важливим напрямом всебічного розвитку особистості В. Сухомлинський вважав розумове виховання, яке, на його думку, необхідне людині не тільки для праці, а й для повноцінного духовного життя.

Велику роль у формуванні патріотичних переконань В. Сухомлинський відводить естетичним переживанням. Діти вміють усвідомлювати та

переживати красу й велич героїчного подвигу народу в ім'я Вітчизни. Усе, що пов'язано з пам'яттю про героїчні подвиги, про мужність і самопожертвування в ім'я Батьківщини, має бути пронизано естетикою.

Немає сумніву в тому, що педагогіка В. Сухомлинського допомагає глибше усвідомити сутність і завдання національного виховання. Він стверджує, що патріотична свідомість, справжня любов до Батьківщини передбачає глибоке розуміння сучасності. Це означає, що істинний патріот живе радощами своєї Батьківщини, її труднощами, бачить, що потрібно зробити й робить усе можливе, щоб вона стала могутньою та щасливою.

Виховання громадянина-патріота – гармонія розуму, думки, ідеї, почуттів і вчинків [9, 179]. У центрі духовної культури лежить мораль, оскільки саме мораль визначає норми та правила поведінки людини, які характеризують її ставлення до природи й навколишнього світу, до інших людей і до самої себе. Тому формування моральної культури значною мірою визначає успіх процесу педагогічного управління розвитком особистості. В. Сухомлинський вважав, що важливим елементом формування моральної культури є засвоєння азбуки моралі – основних вимог до поведінки, які визначаються загальнолюдськими нормами.

Це такі вимоги:

1. Ти живеш серед людей. Кожен твій вчинок, кожне бажання відбивається на людях, які тебе оточують, тож завжди про це пам'ятай;
2. Ти користуєшся благами, які створили інші люди. Люди дають тобі щастя дитинства, тому плати їм за це добром;
3. Усі блага й радощі життя створюються працею. Без праці немислиме чесне життя;
4. Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабим і беззахисним;
5. Не будь байдужим до зла. Борись зі злом, обманом, несправедливістю [8, 179].

Видатний педагог намітив також шляхи формування моральної культури – від думки та поняття, тобто від моральної свідомості, через моральні почуття до моральних переконань, а від них – до вчинків. Він рекомендував метод морального виховання, який називав «спонуканням до активного виявлення думки й почуття». Це вимагає активізації пізнавальної діяльності та практичного застосування знань, розвитку мислення, а також різнобічної діяльності думки в поєднанні з діяльністю рук – зі створенням матеріальних цінностей, з перетворенням світу. Ідеться про поєднання різноманітних видів діяльності школярів, зокрема

колективної діяльності, що вимагає подолання труднощів духовного характеру. Єдність ідей і вчинків, свідомості й поведінки – мета морального виховання, свідчення дії моральних переконань.

Формування моральної культури, учив В. Сухомлинський, неможливе без виховання культури бажань. У поведінці має бути гармонія бажань і обов'язку, межа між тим, чого хочеться, і тим, що можливо. Не менш важлива гармонія бажань і дисципліни, бажань та істинних потреб.

Формування моральної культури передбачає також виховання культури почуттів. У книзі «Сто порад учителеві» великий педагог рекомендував починати з олюднення ставлення дитини до людей, її слід учити бачити, розуміти, серцем відчувати людей і творити для них добро. Високе почуття поваги до людини розпочинається від поваги до батьків. І творення добра для найдорожчих людей – матері, батька, дідуся, бабусі – дає дитині велика радість, тому що це добро – краса. І як саму радість дає праця, одухотворена благородством, прагненням допомогти кожному, хто такої допомоги потребує, і потреба творити добро взагалі.

Моральна культура пов'язана з усвідомленням вихованцем істинних моральних цінностей. Ідеться про процес самоствердження, який у моральному вихованні відіграє важливу роль. Відомо, що В. Сухомлинський справжнім вихованням вважав лише таке, що спонукає до самовиховання. «Моральна культура людини, – підбиває підсумки педагог, – характеризується тим, що переконання стають в її житті самостійною силою, яка спонукає до нових моральних вчинків» [5, 125].

Щоб людина росла, і гармонійно вдосконалювалася як особистість, реалізовувала свої здібності й таланти, вона має бачити перед собою яскравий взірець, високу мету поривань. Увесь процес виховання – це прагнення досконалого морального ідеалу, в понятті й В. Сухомлинського, – справжньої людини». На основі узагальнення дослідницького й життєвого матеріалу він наприкінці життя написав книгу «Як виховати справжню людину», у якій і сформулював власні практичні поради вихователям.

Джерелами для створення виховного ідеалу видатний педагог вважав мудрість народної філософії, цілеспрямованість і практичність народної педагогіки, багаторічний власний досвід як результат селянського виховання, національні традиції родинного виховання, наукові спостереження й дослідження, а також енциклопедичні знання, з різних сфер людинознавства і, безумовно, активну практичну діяльність. Саме це в ідеалі справжньої людини органічно поєднує національні й загальнолюдські цінності, акумулює найкращі риси людини та громадянина.

В. Сухомлинський визначив і схарактеризував основні, найважливіші якості людини. Серед них – віра в моральні святині народу, відданість їм, любов до рідної землі, Батьківщини, вірність обов'язку людини, повага до старших, батьків, моральна чистота й благородство, прагнення творити добро, відповідальність, щедрість, скромність тощо. Коли ж узагальнити всі якості, якими має володіти справжня людина, перед нами вимальовується найголовніше – людяність, яка інтегрує ставлення до інших людей, суспільства, самої себе.

Ідеал справжньої людини є основою програми, яку видатний педагог розробив і якою керувався. Про це говорять хоча б назви його творів: «Серце віддаю дітям». «Народження громадянина». «Людина неповторна». «Вірте в людину», «Дума про людину», «Як виховати справжню людину», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» та багато інших. І знову-таки в усьому – послідовний гуманізм.

Виховання морального ідеалу пов'язане з усіма сферами життєдіяльності дитини – спілкуванням з природою та навколишнім світом, ставленням до Батьківщини, суспільства, зі взаєминами з батьками, родичами, близькими, з розумінням проблем життя, кохання, сім'ї, з пізнавальною діяльністю й пов'язаним з нею ставленням до знань, школи, учителів тощо.

Особливу увагу В. Сухомлинський приділяв вихованню високих моральних якостей і норм поведінки, які регулюють окремі вчинки й поведінку взагалі. Великого значення він надавав вихованню почуття гідності, бо без людської гідності немає яскраво вираженої особистості.

Виховати моральний ідеал можна, лише пробудивши в школярів прагнення його досягти. Така спонукальна діяльність вихователів по суті є однією з підвалин морального виховання. У Павлівській школі про це дбали повсякденно. Прикладом може слугувати хоча б вироблення кількома поколіннями учнів Законів дружби, які регулювали відносини між школярами, зокрема старшого віку. «Щоб моральний ідеал став реальністю, треба вчити людину правильно жити, правильно ставитися до людей і до самої себе. Учитель стає вихователем лише тоді, коли оволодіє найдієвішим інструментом виховання – наукою про моральність, етикою. Етика в школі – це «практична філософія виховання» [5, 150].

У багатій різноаспектній педагогічній спадщині В. Сухомлинського можна знайти також інші складові морального виховання. Сам педагог надавав великого значення вихованню обов'язку й відповідальності, чутливості, чесності й правдивості.

Висновки. Отже, результатом системи виховання – на думку В. Сухомлинського, має бути різнобічно розвинена особистість, патріот, здатний зробити свідомий соціальний і моральний вибір, людина – творами, що є суб'єктом історичного процесу. Це підводить до висновку, що системно-діяльнісний та етно-педагогічний підходи, які видатний педагог теоретично обґрунтовував і практично реалізував у досвіді роботи Павлиської середньої школи, дозволили завдяки взаємодії складових виховання, створити нову інтегративну педагогічну систему, що підвищує якість і ефективність виховної діяльності в загальноосвітньому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С. С. Педагогічна підготовка магістрів в умовах ступеневої освіти: теоретико-методологічний аспект : [монографія] / С. С. Вітвицька. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2009. – 440 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Гусак М. Історія педагогіки України : посібник для студентів / М. Гусак, Л. Мартіросян. – Луцьк : Видавництво ВДУ, 1996. – 164 с.
4. З записника В. О. Сухомлинського про роботу над словом // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 56–57.
5. Історія педагогіки / за ред. М. С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1973. – 468 с.
6. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 441 с.
7. Скалкова Я. Я и коллектив: Методология и методы педагогического исследования / Я. Скалкова. – М. : Педагогіка, 1989. – С. 181.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1976. – 654 с.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1970. – 288 с.
10. Сухомлинський В. О. Родина в серці / В. О. Сухомлинський. – М. : Молода гвардія, 1980. – 175 с.

РЕЗЮМЕ

Витвицкая С. С. Системно-деятельностный подход к воспитанию молодежи в контексте идей В. Сухомлинского.

В статье анализируются понятия «система», «системный подход», «системно-деятельностный подход к воспитанию», «системно-деятельностный подход к воспитанию в педагогическом наследстве В. Сухомлинского»; освещается этнопедагогический подход к реализации всех видов воспитания в опыте В. Сухомлинского, взаимозависимость и взаимообусловленность патриотического, морального, эстетического, умственного воспитания в педагогической системе В. Сухомлинского; очерчиваются пути использования педагогических идей В. Сухомлинского в современных педагогических системах.

Ключевые слова: система, педагогическая система, системно-деятельностный подход к воспитанию молодежи, этнопедагогический подход к воспитанию В. Сухомлинского.

SUMMARY

Vitvitskaya S. The System-Activity Approach to Education in Pedagogical Legacy of V. Sukhomlinskogo.

The formation of new social relations in our country, the development of Ukrainian state, concern about its future bring to prominence the issue of national education. National education is impossible without patriotism. That commitment to their native land, love of country, their people, history, language, culture generate national mentality, psychology and human nature. And it begins, according to V. Sukhomlynsky, nature, childhood parental care.

This article analyzes the concept of «system», «system approach», «system-activity approach to education», «system-activity approach to education in pedagogical legacy of V. Sukhomlinskogo». The author describes the ethnopedagogical approach to the implementation of all kinds of education in the experiment V. Sukhomlinskogo, interdependence of patriotic, moral, aesthetic, intellectual education in the pedagogical system V. Sukhomlinskogo. The author outlines the ways of using the pedagogical ideas of V. Sukhomlinskogo in modern teaching systems.

It is emphasized that the participation of the entire team of Pavlyska High School helped V. Sukhomlinsky to create a science-based, effective educational system.

In the article the essence of the educational process as a process of human creation, human nature, the sequence of its humanity, understanding the nature of national education, the formation of patriotism, knowledge of the mother tongue as the main educator is described.

The author defines that V. Sukhomlinsky considered the main task of secondary school was education as a moral culture of the students.

In the educational system established theoretically and practically implemented V. Sukhomlynsky put the humanistic, system-activity ethnopedagogical approaches that have provided efficiency, viability and sustainability. The result of the educational system according to V. Sukhomlynsky should be comprehensively developed personality, patriot, able to make informed social and moral choice, man that is the subject of the historical process.

Key words: system, educational system, the system-activity approach to education of youth, ethnopedagogical approach to education of V. Sukhomlinsky.